

İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
No:41 (Ekim 2009)

KÜRESEL SOSYETE ÜLKELERİ ve ÖTEKİLEŞTİRİLMİŞ AVAMLAR: İNŞA EDİLMİŞ EGEMENLİK KAVRAMI ÜZERİNE “3. DÜNYA”CILIĞIN BİR ELEŞTİRİSİ

F. MURAT ÖZKALELİ*

Özet

“Birinci”, “İkinci” veya “Üçüncü Dünya”, “Kuzey-Güney” veya “Batı-Doğu” ve “merkez-çeper” olarak yapılan tanımlamalar bilgiden bağımsız bir gerçeğin ampirik bir yansıması değil, uluslararası ilişkilerde güç mücadelesinin bizzat ortasında kalan, politik olarak inşa edilmiş, son derece önemli sembollerdir. Uluslararası ilişkilerde güç mücadelesinin bir yönü materyal kaynakların paylaşımında göreceli avantaj elde etmek ise, önemli bir diğer yönü de bu sembollerin ifade ettiği mânâlarının kontrol edilmesidir; çünkü sembollerden oluşan söylem hiyerarşisi en az materyal güç hiyerarşisi kadar –ve bir bakıma ondan da fazla- öneme haizdir. Bu çalışma, İngiliz ekolü ve eleştirel coğrafya altyapılarından yararlanarak Avrupa merkezli egemenlik kavramı üzerine uluslararası ilişkilerde küresel bir hâkimiyet kuran ve geri kalan politika yapıları ötekileştirilmiş avamlar olarak niteleyen söylemin bir eleştirisini sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İktidar, Güç, Üçüncü Dünya, Toplumsal İnşacılık, Hâkim Söylem, Anarşik Toplum, Uluslararası Sosyete, Hedley Bull, Eleştirel Coğrafya, Egemenlik.

“Global Society States” And Oterhered Commons: A Critic Of Third Worldism Based On Sovereignty As A Social Construct

Abstract

Definitions based on “First, second and third worlds,” “North-South”, “East-West”, “Center-Periphery” are not empirical reflections of outside reality independent of knowledge, but are politically constructed symbols at the core of power struggle in international relations. If one part of international relations is to gain relative advantage on the control of material capabilities, another important aspect of it is to control meanings of symbols, for symbol hierarchy is at least as important as material power hierarchy. Using the theoretical contributions of the English School and Critical Geography, this study presents a critical analysis against European-centric sovereignty concept that seeks hegemonic control on global power relations while excluding othered commons constituted by rest of the world.

* Öğretim Görevlisi Dr., Trakya Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

Key words: Power, Control, Hegemony, Third World, Social Constructivism, Hegemonic Discourse, Anarchical Society, International Society, Hedley Bull, Critical Georaphy, Sovereignty.

GİRİŞ

“Ulusal Kalkınmacılıktan Küreselleşmeye Üçüncü Dünya” konu başlığı altında kuramsal bir yaklaşım içeren bu kısmın güç tanımlarından başlaması herhalde uygundur; ne de olsa burada adı geçen “Üçüncü Dünya”, gerçekte “güçsüz” kabul edilen devletlere, güçlü kabul edilen devletlerin entelektüelleri ve politikacıları tarafından yapılandırılan bir yafta değil midir? Konu başlığı biraz daha yapı bozumu ile irdelendiğinde “ulusal kalkınmacılıktan küreselleşmeye” kısmının ise bu güç dengesinin idame veya revizyon yollarına gönderme yapmakta olduğu fark edilecektir. Eğer bir Soğuk Savaş Dönemi tanımlaması olan “Üçüncü Dünya” yerine 90’ların daha moda olan “geri kalmış” veya politik doğru ifade ile “gelişmekte olan” ülkeler kavramları kullanılırsa gücün önemi daha da artar. Meydanda bir “güce” sahip ülkeler vardır, bir de sahip ol(a)mayan ülkeler grubu. Birinci grup tahakkümünü sadece materyal düzeyde değil düşünsel düzeyde de kurmak, diğerleri ise aynı şekilde hem materyal hem de düşünsel düzeyde kendi üzerlerinde güç kullanılmasının tahakküme dönüşmesini engellemek çabasındadırlar.

Güç, uluslararası ilişkilerin temel “birimi” olarak kabul edilir.¹ Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük “güç” kavramını, 1. Fizik, düşünce ve ahlak yönünden bir etki yapabilme veya bir etkiye direnebilme yeteneği, kuvvet, 2. Bir olaya yol açan her türlü hareket, kuvvet, takat. 3. Sınırsız, mutlak nitelik, 4. Büyük etkinliği ve önemi olan nitelik, 5. Siyasi, ekonomik, askerî vb. bakımlardan etki ve önemi büyük olan devlet, devletler topluluğu, ve 6. Bir ulus, bir ordu vb.nin ekonomik, endüstriyel ve askerî potansiyeli olarak tanımlarken, kuvveti, 1. Fiziksel güç, takat, 2. Şiddet, zor, cebir, 3. Yetke, erk, nüfuz, 4. Dayanıklı olma durumu. 5. Bir ülkenin savaşı silahlı kuruluşları veya gücü olarak ifade etmektedir.

Politika bilimciler Lasswell ve Kaplan açısından güç, “kimin kontrolde olduğu, kimin kontrol edildiği”dir.² Robert Dahl ise “A’nın B üzerinde, B’ye aslında yapmayacağı bir şeyi yaptırabilme miktarı kadar gücü vardır” diyerek gücü göreceli bir kavram halinde tanımlamaktadır.³ Gerçekten güç, bir aktörün diğer aktör ya da aktörlere olan bağlantısı miktarında tanımlanabilir; aksi halde bir potansiyelden söz edilebilse de bunun somut düzeyde aktive edilmemesi durumunda bir kadüklük söz konusu olacaktır. Karl Deutch gücü politikanın “para birimlerinden biri”⁴ olarak

¹ Hans J. Morgenthau, (Revised by Kenneth W. Thompson) *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*. Mc Graw Hill, 1993 [1948].

² Harold D. Laswell and Abraham Kaplan, *Power and Society*, (New Haven: Yale University Press, 1950, 75

³ Robert A. Dahl, “The Concept of Power”, *Behavioral Science*, 2 (1957), 202-203.

⁴ Karl M. Deutsch, *The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control*, New York: The Free Press, 1963, 124.

ifade ettikten sonra gücün, sonuç olasılıklarını değiştirme konusunda aktörün ağırlığı veya etkinliği olduğundan bahsetmektedir.⁵ Savaş Korelasyonları projesi, yalın bir yaklaşım ile gücü “bir ülkenin etkide bulunabilmesi veya etkilere karşı koyabilmesi” şeklinde tanımlamakta ve gücün hesaplanmasında kullanılacak belli başlı unsurları asker sayısı, silahlanma harcamaları, toplam nüfus, şehirleşmiş nüfus, demir çelik tüketimi ve temel enerji tüketimi olarak sıralamaktadır.⁶ Bu unsurlara daha çok sahip olan ülkeler “güçlüdür” ve dolayısıyla bin yıllardır “güçlünün yapabileceğini yaptığı, zayıfın ise mecbur olduğuna katlandığı”⁷ bir dünyada etkilenmekten ziyade etkilerler; sahip olmayanlar ise “zayıftırlar” ve etkilemekten ziyade etkilenirler.

Güç, sadece materyal unsurları içermez. Buna ek olarak ve hatta bunun ötesinde gücün kendini söylem şeklinde yansıtan bir de fikirselsel boyutu vardır. Bu bağlamda “söylem,” güç/iktidar-metin neksüsünü ifade etmektedir ve dolayısıyla uluslararası ilişkilerde gücün anlaşılabilmesi için hâkim söylemle aktörler arasındaki ilişkinin incelenmesi, materyal gücün aktörler arasındaki dağılımının incelenmesi kadar önemlidir.⁸ Hatta bir adım öteye geçerek daha keskin bir ifade ile materyal gücün hiyerarşik bir yapı oluşturmasına karşılık söylem gücünün yarattığı sembol hiyerarşisine bakılarak uluslararası sistemin anarşik değil hiyerarşik olduğu ve birimlerin işlevlerinin ne olduğunun bu söylem hiyerarşisi ile dağıtıldığı iddia edilebilir. İşte, “Birinci, ikinci, üçüncü Dünya(lar)”, “kuzey-güney” veya “merkez-çeper” gibi dikatomik ayrımlar bu söylem hiyerarşisi içinde ayrı bir mânâ ve önem kazanmaktadır. Dikkat edilecek olursa temelde metaforlardan ibaret bu ayrımların politik olarak uluslararası ilişkilerde temsil ettiği kavramlar ciddi hiyerarşik bir düzenin tezahürüdür ve bir yandan gücün uygulanması öte yandan gücün idamesi açısından bakıldığında aktörler için söylem hiyerarşisi içinde aldıkları rol hayatidir.

ARGÜMAN

“Üçüncü Dünya”, “Kuzey-Güney”, “geri kalmış” veya “gelişmekte olan ülkeler” sosyal inşadan geçmiş kavramlar olup, materyal düzeyde güçlü olan ülke grubunun bir yandan bu güçlerini düşünsel boyuta yaymak, öte yandan ise güçlü ülkeler arasında “zenginlik”, “modernlik”, “ilerlilik” gibi sıfatlara dayanan bir üst kimlik yaratma ve bu üst kimliği idame ettirme işlevlerini görmektedirler. “Birinci

⁵ Karl M. Deutsch, *The Analysis of International Relations*, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall, 1968.

⁶ Correlates of War Project, National Capabilities Data Documentation, Version 3.0. Last Update: May, 2005, (http://www.correlatesofwar.org/COW2%20Data/Capabilities/NMC_Documentation.pdf).

⁷ Thucydides’in *Pelopenez Savaşları Tarihi*’nden ilgili Melyan Diyalogu için bkz. <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/melian.htm> (Son ziyaret tarihi: 10 Haziran 2009. Aksi ifade edilmedikçe bütün internet ağ adreslerinin son ziyaret tarihi 10 Haziran 2009’dur).

⁸ Jim George, *Discourses of Global Politics: A Critical (Re)Introduction to International Relations*, Boulder: Lynne Rienner, 1994; David Campbell, *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1992; Francis A. Beer ve Robert HARiman (der.), *Post Realism: Rhetorical Turn in International Relations*, MSU Pres, 1996.

Dünya”, “gelişmiş kuzey” veya “modern batı” tasarım toplumları⁹ oluşturan söylemin önemli bir parçasıdır ve bir yandan “kendi” tanımı yaparak uluslararası düzeyde ekonomik ve politik iş görme maliyetlerini azaltmakta, öte yandan “öteki” tanımı yaparak, “kendi” kavramının yüceleştirilmesine dayalı bir hiyerarşik düzen yaratmaktadır. Nitekim; ötekileştirilmişleri olmayan bir kendinden söz etmek son derece zordur ve hatta “kendi”nin inşa edilebilmesi için “öteki”nin gayet iyi tanımlanmış olması zaruretinden bile söz edilebilir.

Hiyerarşik söyleme dayalı küresel tasarım toplumu, dünyadaki hegemonya arayışlarının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Dünyayı “1., 2., 3. Dünya”, “gelişmiş kuzey-geri kalmış/gelişmekte olan güney” veya “modern batı-köktenci (Orta)doğu” gibi ayrımlara tabi tutan bakış açısının uluslararası güç mücadelesinin bir parçası olduğunu ortaya koymak, eleştirel bir bakış açısından yapı-çözümüne dayalı bir analiz sunabilmenin temelini oluşturacaktır. Bu bağlamda, “eleştirel coğrafya” akımı, ihtiyaç duyulan kuramsal altyapının sağlanmasında yardımcı olabilir.¹⁰

Hiyerarşik söylemi yayan başat akımın elinde tuttuğu en önemli somut güçlerden bir tanesi “egemenlik” kavramıdır. Yüzyıllar boyunca büyük askeri, ekonomik ve politik güç haline gelerek kendini “merkez” olarak tanımlatmayı başaran oluşumlar, kendileri dışında kalan politik yüzeyin tanımlanmasının tekeliğini ellerinde tutmak için de büyük çaba sarf etmişlerdir. Atina kimin “Grek” kimin “barbar” olduğunun çizgisini çekerken, Roma “vatandaşları” ve vatandaş olmayanları tanımlamıştır. Katolik kilisesinden Çin imparatorlarına, Azteklere, Abbasi Halifelerinden Osmanlı Padişahlarına kadar hemen hemen her büyük güç “kendi” ve “öteki” sınırlarını belirleyen, kendi-merkezli bir dünyanın söylemini yaymıştır. Öyle ki; söylemin kontrolünü elde tutmak için harcanan entellektüel çaba, coğrafyanın kontrolünü elde tutmak için harcanan askeri çabadan daha az olmamıştır.

Uluslararası ilişkilerde doğal seleksiyon sürecinin Westfalya (1648) ve Aix-la-Chapelle gibi anlaşmaların oluşturduğu egemen devlet sistemini baskın kılmış olması dikkat çekicidir.¹¹ Bu anlaşmaların ortaya koyduğu süreç, kimin devlet olabileceğinin kıstaslarının ortak bir Avrupa sistemi oluşturularak belirlenmesi gibi bir sonuç doğurmuştur. Avrupa Konseri, Paris ve Berlin Anlaşmaları gibi aşamalardan geçtikten sonra Milletler Cemiyeti’nin kurulması ile “egemenlik” kavramı küreselleşme yolunda önemli bir adım atmış, kurumsal çatı Birleşmiş Milletlerin (BM) kurulması ile büyük oranda işlevsellik kazanmıştır. Her ne kadar BM uluslararası işbirliğinin sağlanması gibi bir misyon ile kendi kimliğini oluşturmaya çalışsa da işlevsel olarak bakıldığında temel görevlerinin başında hangi

⁹ Cf. Benedict Anderson, *Imagined Communities*, (New ed.), London, New York: Verso, 2006.

¹⁰ Gearóid Ó’Tuathail, *Critical Geopolitics*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996.

¹¹ R.H Jackson and P. Owens, “The Evolution of World Society” (içinde) John Baylis and Steve Smith (der.). *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, Oxford: Oxford University Press, 2005.

politik birimin “devlet” niteliğine haiz olacağını belirlenmesinin geldiği görülmektedir. Yalnız bu nitelik, sadece BM üyeliğine indirgenmemelidir. BM, “devlet” tanımının platformudur. Örgüte üye olsun veya olmasın kimin devlet olabileceğinin söylem tanımı BM ve onu kontrol eden beş büyük devletin uhdesindedir.

Bu tartışma ışığında bu çalışmanın temel argümanı şu şekilde özetlenebilir: “1., 2, veya 3. Dünya”, “Kuzey-Güney” veya “Batı-Orient” ve hatta “merkez-çeper” olarak yapılan tanımlama bilgiden bağımsız bir gerçeğin ampirik bir yansıması değil, uluslararası ilişkilerde güç mücadelesinin bizzat ortasında kalan, politik olarak inşa edilmiş, son derece önemli sembollerdir. Uluslararası ilişkilerde güç mücadelesinin bir yönü materyal kaynakların paylaşımında göreceli avantaj elde etmek ise, önemli bir diğer yönü bu sembollerin ifade ettiği mânâlarının kontrol edilmesidir; çünkü sembollerden oluşan söylem hiyerarşisi en az materyal güç hiyerarşisi kadar –ve bir bakıma ondan da fazla- öneme haizdir.

Çalışma şu kısımlara ayrılmıştır. Birinci kısımda “3. Dünya” tabirinin dünyada hâkim olmaya çalışan güçler arasındaki mücadelede bir söylem olarak nasıl ortaya çıktığı, “Batı” tarafından bu tabir altında kategorize edilen ülkelerin kendilerini nasıl “bağılantısızlar” olarak ifade ettikleri tartışılacak; ancak söyleme hâkim olan güçler tarafından hiyerarşik bir sıralı düzeni ifade eden “3. Dünya” tabirinin ayakta kalmaya devam ettiği ortaya konulacaktır. İkinci kısımda II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan uluslararası sosyete endeksli BM sisteminin “devlet” olabilme kıstasını neredeyse tekellediği vurgusu yapıldıktan sonra Hedley Bull’un Anarşik Sosyete yaklaşımı, buna bağlı Batı merkezli dünya nizamı ve bu yaklaşımın –Bull’un tabiri ile- “3. Dünyayı” nasıl ele aldığı tartışılacaktır. Üçüncü kısım Avrupa merkezli uluslararası nizamın tarihsel gelişimi ve neticede küresel sirayet ve hâkimiyetinden söz edilecektir. Bu kısımda Avrupalılar tarafından yüzeli yıl kadar önce yapılan medeni-barbar-vahşi tasnifinin bugün de modernite adı altında 1., 2. ve 3. dünyalar olarak karşımıza çıktığına vurgu yapılacaktır. Dördüncü kısım eleştirel coğrafya kuramının temel kavramlarından olan jeo-gücün ne olduğunu ve jeo-gücün jeopolitikaya geçiş süreci ile uluslararası sosyetenin yayılması arasındaki ilişki ortaya konulacaktır. Bu kısımda vurgu, uluslararası sosyetik sınırların çizilmesinde iktidar-coğrafya etkileşiminin özellikle güç ve söylem eylemleri ile gerçekleştirildiği üzerindedir. Beşinci kısımda uluslararası sosyete kabul edilme süreci Türkiye örneği bağlamında ele alınacak, uluslararası sosyetenin günümüzdeki yayılma süreci açısından bir yandan AB marifetiyle oluşturulan yüksek sosyete, öte yandan yeni devlet olarak sosyete girebilme çabasındaki politik yapıların durumu kısaca tartışılacak ve çalışma “kafamızdaki dünyalar” tartışması ile son bulacaktır.

“Üçüncü DÜNYA” (!)

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan sistem, hâkim söylem tarafından “iki kutuplu dünya düzeni” olarak tanımlanmıştır. Hâkim söylemin dünyayı nasıl kutuplara ayırdığını daha iyi anlayabilmek açısından üç metinden özellikle söz edilmelidir. Bunlar, Winston Churchill tarafından Fulton’daki

Westminister Koleji'nde yapılan 5 Mart 1946 tarihli "Barışın Kirişleri" konuşması,¹² George Kenan tarafından kaleme alınan ve daha sonra *Foreign Affairs*'in Temmuz 1947 nüshasında "X" rumuzuyla basılan "Uzun Telegram,"¹³ ile Başkan Truman tarafından Kongre'nin birleştirilmiş oturumunda 12 Mart 1947'de yapılan ve kendi adı ile anılan doktrinin ana hatlarını ortaya koyduğu konuşma metnidir.¹⁴ Bu metinler dünyayı "demir perde" ile birbirinden ayrılmış bir tarafında "özgür" ülkelerin, diğer tarafında ise "baskıcı bir rejimin tahakkümü altında ezilen milletlerin" olduğu iki kutba ayırmıştır. 1945'lerden, 1991'e kadar dünya güç dağılımı işte bu söylem ile çerçevelenen veya bu söylemin yansıttığı şekilde gerçekleşmiştir.¹⁵

"3. Dünya"nın ortaya çıkışı politik olayların hâkim söylem tarafından yorumlanmasının bir başka örneğidir. Kaynaklar, tabirin etimolojik kökeni olarak Fransız ekonomist ve nüfus bilimci Alfred Sauvy'nin *L'Observateur*'nun 14 Ağustos 1952'de yayımlanan çalışmasını gösterir. Sauvy bu tabiri, özellikle Güney Asya, Güney Amerika, Afrika ve Okyanusya'da yer alan ne Komünist blok ile ne de kapitalist NATO bloğu ile bağlantısı olan ülkeler için kullanmaktadır. Sauvy'nin tanımlamasında referans noktası Fransız Devrimi öncesi ve süresince birinci ve ikinci mertebeleri oluşturan din adamları ve soylulara karşı duran avamlardan oluşan üçüncü mertebedir. Sauvy "umursanmamış, sömürülmüş, hor görülmüş Üçüncü Mertebe gibi Üçüncü Dünya da bir şey olmak istemektedir" diyerek Sieyès'in Fransız Devrimi'nde Üçüncü Mertebe için söylediklerini yeniden ifadelendirmektedir. Politik bağlantısızlık ise kapitalist veya komünist blok ile ilişkilendirilmemektedir.

Sık kullanılan bir internet referans kaynağı, önce Sauvy'nin yaklaşımını "Üçüncü Dünya'nın hiçbir şeye sahip olmadığını ve bir şey olmak istediğini" şeklinde ifade etmekte, ardında bunun, Hindistan Başbakanı Nehru'nun Bandung Konferansı'nda yapmış olduğu konuşmanın paralelliğine dikkat çekmektedir.¹⁶ Oysa Nehru'nun bu klasik konuşmasının orijinal metni dikkatlice okunduğunda Hindistan'ın ilk başbakanının kafasındaki "bağlantısızlığın" "hiç bir şeye sahip olmayan" avamların "bir şeylere sahip olma" çabasında indirgenemeyeceği sonuca ulaşmak çok da zor değildir.¹⁷ Tam aksine Nehru, gerek komünist, gerekse anti-komünist öğretilerle uyuşmadıklarını; çünkü bunların her ikisinin de yanlış

¹² <http://www.britannia.com/history/docs/sinews1.html>

¹³ <http://www.foreignaffairs.com/articles/23331/x/the-sources-of-soviet-conduct>

¹⁴ http://en.wikisource.org/wiki/Truman_Doctrine. Bu üç metne NSC-68 de eklenebilir (Bkz. <http://www.state.gov/r/pa/ho/time/cwr/82209.htm>).

¹⁵ Cf. Cemal Acar, *Soğuk Savaş Dönemi Süper Güçlerin Hakimiyet Kavgası*, (Ankara: Mm Yayıncılık), 1991.

¹⁶ Burada bahsedilen internet referans kaynağı Wikipedia'dır (Bkz. http://en.wikipedia.org/wiki/Third_World). Wikipedia'nın bilimsel bir çalışmada referans kaynağı olarak kullanılması ekâbir arasında çok kabul görmeyebilir. Ancak, konu söylem ve söylemin yayılması olunca herhalde internetten ve Google-Wikipedia ikilisinden daha etkin pek az kaynak bulunabilecektir. Bu sebeple Sauvy'den Nehru'ya geçişin tartışılması özellikle önemlidir.

¹⁷ <http://www.fordham.edu/halsall/mod/1955nehu-bandung2.html>

prensiplere dayandıklarını, dolayısıyla Asya ve Afrika'daki ülkelerin kendi etik değerleri üzerinde ayakta durmalarının önemine dikkat çekmektedir. Katılımcıların ahlaki değerlere yaptığı vurguya değindikten sonra Nehru, şunları söylemektedir.

“Şu anda askeri güç ile uğraşmaktayız, ancak ahlaki gücün de hesaba alınması gerektiğini söylüyorum ve Asya ve Afrika'nın ahlaki gücü, Rusya, ABD veya başka bir ülkenin atom ve hidrojen bombalarına rağmen hesaba katılmalıdır.”¹⁸

Nehru ayrıca “büyük güçler”den “saygı” ile bahsetmekte, çünkü bu devletlerin “sadece askeri güç olarak değil, aynı zamanda kalkınma, kültür ve medeniyette de büyük olduklarını” ifade etmektedir. Ancak Nehru, azametinin büyük hatalara da yol açabileceğine dikkat çekmekte, bunların zaman zaman yanlış değerler, yanlış standartlar oluşturduklarını söylemektedir.

Nehru'nun konuşmasından yola çıkarak Bağlantısızlar hareketinin bir “üçüncü dünya” (!) olarak birinci ve ikinci dünyalara öykünme içinde olduklarını iddia etmek son derece güçtür. Bilakis, Nehru'nun yaklaşımı -ki bu yaklaşım Bandung Konferansı'nın ruhunu da temsil etmektedir- bağlantısızlar hareketi içindeki ülkelerin kapitalist ve komünist gruplar arasında kutuplaşmış bir dünyada taraf olmak istemediklerini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda Bağlantısızların “3. Dünya” olarak değil, kutuplaşmış dünyalar dışında ayrı bir oluşum olarak değerlendirilmesi herhalde daha doğru olacaktır. Nitekim, NATO'yu “Kolonializmin güçlü bekçisi” olarak ifade eden Nehru'nun¹⁹ “1. dünya gibi olmak” şeklinde bir yaklaşım beklemek naiflikten öte bir kötü niyete delildir.

Oysa hâkim söylem durumu bu şekilde tanımlamamıştır. Üçüncü Dünya genel olarak sıralı, hiyerarşik bir yapı içinde Birinci ve ikinci dünyalardan sonra gelen, az gelişmiş, devlet olabileceğine bile tam haiz olmayan ülkeler olarak değerlendirilmiştir. Öyle ki; Bağlantısızlar konusunda “Beyaz adamın külfeti”²⁰ söylemde devam ettiriliyor gibidir.

Bu durum aslında II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası ilişkilerde oluşturulan kurumsal yapının bir yansımasıdır. BM sistemi, Bağlantısızların yer aldığı Genel Kurul'dan ziyade Güvenlik Konseyi tarafından yönlendirilmekte; her biri veto gücüne sahip beş devlet ise Güvenlik Konseyi'nden çıkacak her kararı toplu halde veya tek tek kontrol edebilmektedir.

BM Güvenlik Konseyi tarafından kontrol edilen en önemli statü “devlet” olabilmektir. Öyle ki, silahlı bir çatışmanın, uluslararası müdahale gerektiren bir savaş olup olmadığı bile “devlet” olma ile alakalıdır. Bu noktada karşımıza egemenlik kavramı çıkmaktadır.

¹⁸ Nehru, a.g.e. İlginç bir şekilde bu konuşmada Nehru Türk temsilcisinin yapmış olduğu konuşmayı “kapitalist dünya”nın ifadesi olarak nitelendirmekte ve buna çok diplomatik, ince bir eleştiri getirmektedir.

¹⁹ <http://www.time.com/time/magazine/article/0,9171,866271-3,00.html>

²⁰ Rudyard Kipling, “The White Man's Burden,” *McClure's Magazine* 12 (Feb. 1899).

ANARŞİK SOSYETE VE EGEMENLİK

Hedley Bull, egemen devlet sisteminin yayılmasını bir tür anarşik sosyete/toplum olarak ifade etmektedir.²¹ Temeli Napolyon sonrası savaşlarda atılan bu “sosyete”ye daha sonra Osmanlı ve Japonya Avrupa dışı devletler olarak katılmışlar ve “sosyete” bir kavram olarak ve fiilen süreç içinde küreselleşmiştir. Bull’un argümanları daha yakından incelendiğinde Üçüncü dünya olarak ifade edilen ülke grubunun kaderinin büyük oranda bu “sosyete”ye üye olma veya olamama ile çizildiği görülmektedir.

Bull, artık uluslararası ilişkiler disiplininde İngiliz ekolünün temel çalışmalarından biri olarak kabul edilen klasikleşmiş yapıtında “dünya politikasında nizam nedir?” sorusuna cevap aramaktadır.²² Bull’a göre dünya politikasında günümüzde uluslararası hukuk olarak tezahür eden bir nizam vardır; ancak bu nizam iç politikadakininden farklı olarak anarşik bir sosyete olarak şekillenmiştir.

Bu çalışmanın konusu İngiliz ekolü veya Bull’un kuramsal çalışmasının bir değerlendirmesi değildir. Ancak, Bull tarafından ortaya konulan yaklaşım, dünyayı hiyerarşik gruplara ayıran uluslararası ilişkilere hâkim söylemin eleştirel yapı-bozumuna dayalı analiz için iyi bir temel sağlamaktadır. Bu sebeple anarşik sosyetenin bazı özellikleri tartışılmalıdır. Bizim için burada asıl önemli olan, Bull’un üzerine kuram inşa ettiği üç temel kavramın incelenmesidir: Devlet, Devlet sistemleri ve Devletler Toplumu/sosyetesini veya uluslararası sosyete.

Bull, “devlet”i “her biri hükümete sahip ve dünya yüzeyinin belli bir parçası ve insan nüfusunun belli bir dilimi ile ilişkili olarak egemenlik iddiasında bulunan bağımsız politik grup” olarak tanımlamaktadır.²³ Bull için devletin ayırt edici özelliği “egemenlik”tir ve egemenlik iç ve dış egemenlik olarak ikiye ayrılmaktadır. İç egemenlikten kasıt, belli toprak ve üzerinde yaşayan insanlar üzerinde herkesten üstün otorite olma iddiasıdır. Dış egemenlik ise herkesten üstün olmak değil dışarıda kalan diğer otoritelerden bağımsız olabilmektir.²⁴

İlk bakışta Bull’un tanımının eski Yunan veya medivyal İtalya şehir devletlerini kapsadığı düşünülebilir. Aslında Bull’un kendi iddiası da bu yöndedir.

²¹ Hedley Bull, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, New York: Columbia University Press, 1995 [1977]. “Society” kelimesi elbette Türkçeye “toplum” olarak da çevrilebilir. Ancak ben Bull’un genel argümanlarını da göz önünde bulundurarak, “sosyete” kelimesinin kullanılmasının daha anlamlı olacağını düşünüyorum; çünkü Bull için hukuksal düzeni kabul etmiş devletlerin oluşturduğu temel grup kimin “üye” olup kimin olmayacağını da belirleyen bir “sosyete” havasındadır ki bu yorum, benim burada ortaya koymaya çalıştığım yaklaşımın desteklenmesi açısından daha uygundur.

²² İngiliz ekolünün güncel bir değerlendirmesi için bkz. Andrew Linklater and Hidemi Suganami, *The English school of international relations: a contemporary reassessment*, Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

²³ Bull, a.g.e., s.8.

²⁴ Ibid.

Ancak Bull, isabetle egemenliğin, normatif düzeyi ve gerçeklik düzeylerini birbirlerinden ayırt etmektedir.²⁵ Normatif düzey, devletin en yüksek otorite olduğu iddiasıdır; gerçeklik düzeyi ise bu otoriteyi gerçek anlamda uygulayabilme durumudur. Aşağıda daha detaylı bir şekilde tartışılacağı gibi normatif-gerçeklik düzeylerinin de ötesinde egemenlik kavramının gerçeklik düzeyi yasal-fiili veya *de jure-de facto* olarak da bir ayrıma daha tabi tutulabilir. Mesela bir politik topluluk bir coğrafya ve insanlar üzerinde otorite iddiasında bulunabilir, hatta bunu fiili/de facto olarak uygulamaya da koyabilir. Fakat, bu uygulama uluslararası toplum – sosyete- tarafından *tanınmaz* ise yasal/de jure olamaz. Dolayısıyla *tanınma* de jure egemenliğin asli unsurudur ve uluslararası sosyetenin kontrolü altındadır.

Bu bakış açısı ile, “uluslararası sosyete” neyi ifade etmektedir? Bu kavramı anlayabilmek için önce Bull’un devletlerin kurduğu sistemler üzerine geliştirdiği yaklaşımın ortaya konulması gerekmektedir. Bull’a göre iki veya daha fazla devlet kendi aralarında yeterli temasa sahipse ve birbirlerinin kararları üzerinde parçaların bir bütün halinde hareket etmelerine sebep olacak kadar etkileri durumda ise devletlerin bir sistem kurduğundan bahsedilebilir.²⁶ Uluslararası sistemi tanımlayan devletlerarası karşılıklı etkileşim işbirliği olabileceği gibi çatışma ve hatta tarafsızlık veya ötekilerin amaçları konusunda farksızlık şeklinde de olabilir.²⁷

Bull devletlerin kurdukları sistemi daha net açıklayabilmek için İngiliz ekolünün bir diğer duayeni olan Martin Wight’ın kuramsal çerçevesinde yararlanmaktadır. Wight, egemen devletler arasında kurulan uluslararası devlet sistemi ile bir hâkim devletin diğerlerini tahakkümü altına aldığı hükümler (süzaren) devlet sistemi arasında ayırım yapmaktadır.²⁸ Soğuk savaş boyunca iki bloğun kendi içsel yapılarının hükümdar devlet sistemi, kutuplar arası sistemin ise uluslararası devlet sistemi olduğu düşünülebilir.²⁹ Bağlantısızlar ise iki kutup arasında çatışmaya dayalı etkileşimin yarattığı zemin üzerinde bu çatışmaya taraf olmama istemi ile var olmaya çalışmışlardır. Bu açıdan bakıldığında “bağlantısız” kavramının bu kavramı kendisine yakıştıran bir dizi devlet-aktörün uluslararası iki kutuplu yapıdan kendilerinin aldıkları var sayılabilir. “3. Dünya”, “Güney”, “Orient”, “Çeper” gibi kavramlar ise sözde 1. Dünya tarafından geliştirilerek dayatılan hâkim söylemin unsurları olarak dikkat çekmektedirler. Dolayısıyla bu kavramlar düşünülürken, üzerine inşa edildikleri sistemin yapısal özelliği değil hegemonyacı aktörler tarafından yönlendirilmeye çalışılan bilinçli inşa süreci

²⁵ Ibid.

²⁶ Bull, a.g.e., s.9.

²⁷ Bull, a.g.e., s.10.

²⁸ Ibid. Ayrıca bkz. Martin Wight, *Systems of States*, Leicester University Press and London School of Economics, 1977. Bull tarafından Wight’tan alıntılanan bir diğer ayırım, devletler arasındaki birincil devlet sistemi ile hükümlerlik altında yaşayan devletler arasındaki ikincil devlet sistemleridir (Bull, a.g.e., s. 11).

²⁹ Cf. Alexander Wendt and Daniel Friedheim “Hierarchy Under Anarchy: Informal Empire and the East German State”, *International Organization*, 49, 689-721, 1995.

dikkate alınmalıdır.³⁰ İşte bu inşa süreci devletlerin sosyete veya uluslararası sosyete tarafından yönlendirilmektedir.

Tartışma nihayetinde bizi Bull açısından temel kavram olan uluslararası sosyeteye taşımıştır. Bir grup devlet, ortak çıkarların ve ortak değerlerin farkında olarak bir topluluk kurarlar. Devletler kendilerini bu topluluk içinde birbirlerine karşı bir dizi ortak kurallarla bağlı ve ortak kurumların çalışmalarını paylaştıkları bir durumda tasavvur ederler.³¹ Bu bağlamda, uluslararası sosyete bir uluslararası sistemin öncüllüğüne dayanır; ama uluslararası sistemler uluslararası sosyeteden bağımsız var olabilirler.³² Bull'a göre tarihi olarak bütün uluslararası sosyetelerin ortak yönü, hepsinin ortak bir dil, evrenin epistemolojik anlayışında bir ortaklık, ortak bir din, ortak bir etik kodu, ortak estetik veya artistik gelenek gibi ortak bir kültür veya medeniyet üzerine kurulmuş olmalarıdır.³³

ULUSLARARASI NİZAM

Bütün bu tanımlamaları yaptıktan sonra söz, uluslararası bir nizamın olup olmadığına gelmektedir. Bull, eğer modern uluslararası sosyetenin “nerede başladığı” veya “coğrafi limitleri nelerdir?” gibi sorular sorularsa sınırların izini sürmek gibi bir zorlukla karşılaşılacağını ifade etmektedir.³⁴ Aslında tarihsel süreç açısından bakıldığında Bull, uluslararası sosyete Avrupa menşeli görmektedir ve gerek düşünsel, gerekse coğrafi sınırları gayet keskin hatlarla çizmiştir.

Bull, modern uluslararası sosyetenin kökleri olarak 15.-17. yy.lar arasında Avrupa’da ortaya çıkan Hıristiyan Uluslararası Sosyetesine işaret etmektedir. Uluslararası Hıristiyan sosyete elbette tarih boyunca oluşturulan ilk veya tek sosyete değildir. Osmanlı’nın veya Çin’in hükümler sistemler kurdukları açıktır. Ancak aynı kapitalist dünya ekonomik sistemi gibi,³⁵ ve biraz da ona paralel olarak, dünya politik sistemi açısından doğal sosyal-seleksiyon süreci içinde Hıristiyan Uluslararası Sosyete’nin ayakta kalmış olması kayda değerdir.

18. ve 19. yy.lara gelindiğinde laik-pozitivist sistemin hâkimiyetine giren Batı’da Hıristiyan Uluslararası Sosyete bir Avrupa Uluslararası Sosyete’ne dönüşmüştür.³⁶ Bu noktadan itibaren kıstas artık “Hıristiyanlık” değil, pozitif uluslararası hukuk kurallarına bağlılıktır. Bu dönemde uluslararası hukukçular, uluslararası sosyetenin Avrupalılığını ortaya koyduktan sonra Avrupalı olmayan herhangi bir devletin sosyeteye girebilmesi için Avrupalılar tarafından ortaya

³⁰ Burada “yapı” Waltz’un geliştirdiği manada kullanılmıştır. Bkz. Kenneth N. Waltz, “Reductionist and Systemic Theories” ve “Political Structures” Robert O. Keohane (der.), *Neorealism and Its Critics*, New York: Columbia University Press, 1986, 47-97.

³¹ Bull, a.g.e., s. 13.

³² Ibid.

³³ Bull, a.g.e. s. 15.

³⁴ Ibid.

³⁵ Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System*, New York: Academic Press, 1974.

³⁶ Bull, a.g.e., ss. 31-32.

konulmuş olan medeniyet standartlarına erişmiş olmaları gerektiğine vurgu yapmışlardır.³⁷

Bull, Avrupa'nın belirlediği standartlar üzerine kurulu Uluslararası sosyetenin söz ederken James Lorimer'in 1880'lerde yapmış olduğu üç sac ayaklı insanlık ayırımından söz etmektedir.³⁸ Lorimer, insanlığı uygarlaşmış insanlık, barbar insanlık ve vahşi insanlık olarak üçe ayırmaktadır. Medeni insanlık, Avrupa ve Amerikalardan oluşmaktadır ve bu devletler uluslararası sosyetenin üyeleri olarak tam bir tanınmaya yetkilidirler. Barbar insanlık Asya'nın bağımsız devletlerini ifade etmektedir. Bu bağlamda Türkiye, İran, Siyam, Çin ve Japonya barbar insanlığın içindeki devletlerdir ve bunlar kısmi tanınmadan yararlanmak hakkına sahiptirler. Vahşi insanlık ise insanlığın geriye kalanını kapsamaktadır ve bunlar devletler sosyetesinin kapsama alanının dışında olmakla birlikte "doğal veya insan tanınmasına" haizdirler.³⁹ Bull, bu tip bir ayırımın bir şekilde günümüzde modernite üzerinden devam ettirildiğini gözlemlemektedir.⁴⁰

Bull'un Lorimer tasnifinin bir şekilde günümüzde idame ettirildiğine dair gözlemine katılmamak mümkün değildir. Elbette tasnif, aradan geçen 130 yıllık süre içinde politik olarak daha doğru sıfatlar olarak ifade edilmektedir. "Medeni insanlık" yerine "birinci dünya", "gelişmiş batı", "kuzey", "merkez" gibi ifadeler tercih edilirken, "barbar insanlık" yerine "ikinci dünya", "yarı-çeper", "vahşi insanlık" içinse "üçüncü dünya", "çeper", "gelişmekte olan ülkeler" gibi ifadeler kullanılmaktadır. Ancak öz olarak bakıldığında bu ifadelerin içerikleri bakımından hâkim batılı anlayışın ötekileştirdiği "avamlar" açısından pek de farklı olmadıkları ortadadır.

Kendini dünyanın "merkezinde" gören anlayış, bu merkezi bir sosyete halinde tahayyül etmekte, sosyetenin yarı içinde, yarı dışında kalan bir yarı-çeper ile kendini çeperden tamamen ayırt edebilmektedir. Nizam sosyetenin içinde olan devletlere verilmiş devlet olabilme hakkı ile yakından ilişkilidir. Karşılıklı olarak birbirlerinin devlet olduklarını kabul eden aktörler bir sosyete oluşturmakta ve sosyetenin sınırlarını kendi belirledikleri bir nizam içinde çizmektedirler. Medeniyetin ölçütü nizama saygı göstermektir ki bunun başarılıp başarısızlığına sosyete içinde karar verilecektir.

Elbette sosyete içine alınmayan devletler de vardır. Ötekileştirilmiş diğer devletler sayesinde sosyete içindeki devletler kendilerinin ne olmadığı vurgusu üzerinden kendilerinin ne olduğu gibi bir inşa gerçekleştirilmiş olmaktadır. Bu inşa ise her ne kadar coğrafi ifadeler kullanılarak ayırt edilse de gerçekte bu coğrafi ifadeler birer (kavramsal) metafor olup, temsil ettikleri sembollerle önem kazanmaktadır. Bu metaforların mânâ içeriklerinin nasıl doldurulduğu ise eleştirel coğrafya yaklaşımı ışığında açıklanabilir.

³⁷ Bull, a.g.e., s. 32.

³⁸ Bull, a.g.e., s. 36.

³⁹ Bull, a.g.e., ss. 37.

⁴⁰ Ibid.

JEO-GÜÇ VE SOSYETİK SINIRLARIN ÇİZİLMESİ

Gearóid Ó'Tuathail, "coğrafya güç hakkındadır" diyerek başladığı *Eleştirel Jeopolitika* adlı eserinde çoğu zaman masumane olarak kabul edilen dünya coğrafyasının doğanın değil, organize etme, işgal etme ve yerin yönetilmesi üzerine güç odakları arasında gerçekleştirilen tarihsel sürecin bir ürünü olduğunu ifade etmektedir.⁴¹ Ó'Tuathail'e göre, klasik Yunan'dan Roma'ya, Çin'e ve Arap dünyasına kadar imparatorluk sistemleri tarih boyunca güçlerini yer üzerinde *nizam* ve *anlam* empoze edebilme kabiliyetleri ile kullanmışlardır.⁴² Coğrafya yeryüzü tarafından halihazırda sahip olunan bir şey olmadığına göre, "*yeryüzünün genişlemesi, imparator-devletlerin merkezileşmesinin aktif yazılımıdır*".⁴³ Bu sebeple Ó'Tuathail'e göre coğrafya bir ad değil, haris bir şekilde iç- ve dış-kolonizasyon yapan devletlerin yeri ele geçirme ve ele geçirdikleri yeri kendi kültürel vizyonları ve maddi çıkarlarına uydurmaları şeklinde bir yeryüzü-yazımı, coğrafyanın çizimi (*geo-graphing*) manasında bir yüklemdir.⁴⁴

Ó'Tuathail, yer-yazımının modernite ile paralel gittiğini düşünmekte, yerin boyunduruk altına alınması ve yer yönetiminin merkezi devlet tarafından etkin bir şekilde işgal edilen arazi kabı olarak kavramlaştırılmasının ilk önce Avrupa'da 16. yy.da ortaya çıktığını söylemektedir.⁴⁵ Zaten, kendisi de İrlandalı olan Ó'Tuathail için İrlandanın Elizabeth döneminde İngiltere tarafından kolonileştirilmesi süreci başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Bu dönemde "medeni" İngilizler "vahşi" İrlanda'yı "ehlileştirmişler" bunu yaparken de coğrafyadan geniş ölçüde yararlanmışlardır. Dahası İngilizler, İrlanda'da yarattıkları geri-kalmış ayna imaj üzerinden kendi rönesanslarını gerçekleştirerek ne olmadıkları üzerinden ne olduklarını tanımlamışlardır.⁴⁶

Bu süreçten başlayarak Ó'Tuathail, "coğrafi bilginin fonksiyonunun masum bir bilgi ve öğrenme esası değil, yer arazisinin hükümet tarafından üretimi ve yönetimi için kullanılan teknoloji ve gücün bir araya getirilmesi" şeklinde ifade ettiği jeo-gücü tanımlamaktadır.⁴⁷ Ó'Tuathail'in bu tanımı içinde kullandığı gücün, Münci Kapani tarafından tanımlanan politik güç yani iktidar olarak algılanması Türkçe bir analiz açısından daha doğru olacaktır.⁴⁸

Coğrafya ile iktidar arasındaki ilişkiyi çalışırken dikkat edilecek hususlar ise şunlardır. her şeyden önce coğrafya bir doğa vergisi değil, iktidar-bilgi

⁴¹ Ó'Tuathail, a.g.e., s.1.

⁴² Ibid. Vurgular bana ait.

⁴³ Ó'Tuathail, a.g.e., s.2. Vurgu orijinal.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Ó'Tuathail, a.g.e., s.3. Bu noktada, Galile, Öklit ve Newton'un yeri boşluğu sonsuz, homojen ve mutlak gören yaklaşımlarının yerin modern arazi anlayışına açısından önemine vurgu yapılmaktadır.

⁴⁶ Ó'Tuathail, a.g.e., s.6.

⁴⁷ Ó'Tuathail, a.g.e., s.7.

⁴⁸ Münci Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, 2001.

ilişkisidir.⁴⁹ İkincisi, modern coğrafi bilginin içeren genel iktidar ilişkisi modern Avrupa devlet sisteminin merkezileştirilmesi ve 16.yy.dan bu yana küresel emperyalist yayılma sürecidir.⁵⁰ Üçüncü nokta, yerin kurumsallaştırılmış görünme ve sergilenme yollarıdır. Bu bağlamda yer/boşluk Öklit uzayı içinde homojenize edilmiş ve bir merkezi noktadan ölçülmeye başlanmıştır.⁵¹ Bu merkezi nokta genellikle iktidarın yönetim merkezinin bulunduğu yer, yani balkent hatta başkentinde içinde yönetim sarayıdır. Jeo-gücün dördüncü unsuru “karşı koyuştur”.⁵² Gerçekten, yer veya boşluğun dışardan güçler tarafından empoze edilen nizamına karşı içsel güçlerin kendi tanımları ile bir direnişleri süregelmiştir. Bir açıdan, yerin tanımlanması üzerine gerçekleştirilen iktidar mücadelesi bu iki güç arasındaki karşılıklı etkileşim ile tanımlanır ve inşa edilir.

Ó'Tuathail, 19. yy.a gelindiğinde yeryüzünde kalan son arazi parçalarının da kolonileştirilerek imparatorlukların genişlemesi ve dünyanın her yerinin bir “devlet arazisi”ne dönüşmesi ile jeo-gücün yeni bir ufka genişlediğini gözlemlemektedir.⁵³ Avrupa merkezli genişlemenin sonucunda Avrupa’da gelişen egemenlik yapısı dünya coğrafyasının diğer kısımlarına da sirayet ederek onları kontrolleri altına almıştır.⁵⁴ Böylelikle ortaya jeo-gücün küresel bir yansıması olan jeo-politika çıkacaktır. Jeopolitika bir yandan hâkim Avrupa’nın politik anlayışını yansıtan iktidarını yeni coğrafyalara yayarken, öte yandan kendi hâkim söyleminin yayıldığı coğrafyadaki yerel söylemleri baskısı altına alarak susturmuştur.⁵⁵

Uluslararası sosyetenin yayılması ile jeo-güçten jeopolitikaya geçiş süreci arasında dikkate şayan paralellikler bulunmaktadır. Avrupa merkezli bu süreç egemen devletin tanımlanmasını müteakip bu egemen devlete dayanan emperyalist oluşumların Amerika, Okyanusya, Asya ve nihayetinde Afrika’da koloniler edinmesi ile kendi politik anlayışlarını küreselleştirme süreci söz konusudur. Bu küreselleşme sürecinde boşluktan devlet arazisine geçiş jeo-güç süreci ile gerçekleşmiştir. Bir başka deyişle jeo-güç, uluslararası sosyetenin sınırlarını çizmekte çok önemli bir rol oynamıştır ve bu rol sadece dünya yüzeyinde sınırların çizilerek arazilerin belirlenmesi değil, düşünsel sınırların da çizilerek hâkim bir söylemin ortaya çıkması ile alâkalıdır.

Uluslararası sosyete, üyelerine hak ve hukuktan yararlanma hakkı tanıyan bir topluluk olarak değerlendirilebilir. Ancak bir oluşum “devlet” değilse bu haklardan mahrum kalması işten bile değildir.⁵⁶ Uluslararası sosyete üyelerinin hepsi aynı temel hak ve yükümlülüklerle sahiptir ve bunlar karşılıklılık esasına

⁴⁹ Ó'Tuathail, a.g.e., s.10.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Ó'Tuathail, a.g.e., s.12.

⁵² Ibid.

⁵³ Ó'Tuathail, a.g.e., s.15.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Michael Shapiro, *Reading the Postmodern Polity*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1992, s. 110. Ayrıca bkz. R. B. J. Walker, *Inside/Outside: International Relations as Political Theory*, New York: Cambridge University Press, 1993.

⁵⁶ Bull, a.g.e. s. 33.

dayanmaktadır. Bu bağlamda kuruluşunda Oryantal krallıklar, İslam emirlikleri, Afrika kabileleri, günümüzde ise devlet dışı organizasyonlar uluslararası sosyetenin dışında tutulmuşlardır.⁵⁷ Demek ki, uluslararası sosyete üye olabilmek kolay bir süreç değildir ve diğer üyelerin onayını gerektirir. Bu durum aslında o kadar ciddidir ki Weberci bir devlet tanım yaklaşımı ile belli bir yeryüzü parçası ve onun üzerinde yaşayan insanlar üzerinde meşru cebrin tekeline sahip olan bir politik oluşum, eğer sosyetik tanınmadan yararlanamıyorsa bırakınız devlet olabilmeyi, terörist bir organizasyon yaftasını yemesi kaçınılmazdır.⁵⁸

Peki, uluslararası sosyete üyeliği nasıl gerçekleştirilebilir? Tarihsel sürece bakıldığında bunu ilk başaran ülke Türkiye olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin bir örnek olarak ele alınmasında fayda vardır.

ULUSLARARASI SOSYETEYE KABUL EDİLME: TÜRKİYE ve ÖTESİ

Yukarıda da bahsedildiği gibi 19. yy.a gelindiğinde pozitif uluslararası hukukçular, uluslararası sosyetenin bir Avrupa birliği olduğu doktrini çevresinde birleşmekte, Avrupa dışı devletlerin sosyete kabul edilebilmeleri için kıstasları Avrupalılar tarafından belirlenen medeniyet standartlarına ulaşmaları gerektiğini iddia etmekteydiler. Bu sınava ilk geçen ülke 1856 tarihli Paris Antlaşması'nın VIII. Maddesi'ne göre kamu hukuku ve Avrupa konserine kabul edildiği tescil edilen Türkiye olmuştur.⁵⁹

Türkiye, üyeler arasında yapılan savaşlar ve ittifaklarda taraf olması itibarıyla Avrupa tarafından domine edilen uluslararası sistemin ortaya çıkmış olduğu 16.yy.dan itibaren bir parçası olmuştur.⁶⁰ Buna karşın ilişkinin ilk üç yüzyılı boyunca gerek Avrupalılar, gerekse Türkler ortak menfaatleri ve değerleri olduğu fikrini reddetmişlerdir.⁶¹ Tarafların birbirleri ile yapmış oldukları anlaşmalar bağlayıcı olmamış, Avrupalıların kendi aralarında kurduklarına benzer işbirliğini teşvik edici ortak kurumlar oluşturulmamıştır.⁶² Kırım Savaşı'nı takip eden Paris Antlaşması'na kadar Türkiye'ye uluslararası sosyete üyeliği alınmamış ve hatta Türkiye'ye uluslararası sosyete içinde tam ve eşit haklara sahip bir devlet statüsü 1923 Lozan Antlaşması'na kadar verilmemiştir.⁶³

Bull'un gözlemleri ilginç ve etkileyici; ancak eksiktir. Türkiye'nin gerçek manada uluslararası sosyete üyeliği için II. Dünya Savaşı sonrasını beklemesi gerekmiştir. Uluslararası sosyete içinde tam ve eşit haklara sahip bir devlet statüsü

⁵⁷ Ibid.

⁵⁸ Dünyada bunun örnekleri çok fazladır. Akla ilk gelen örnek herhalde Tamil Kaplanlarıdır. Bu konu aşağıda biraz daha detaylı olarak ele alınacaktır.

⁵⁹ Bull, a.g.e. s. 32. Osmanlı yerine Türkiye'nin kullanılmış olması Bull'un orijinal metinde yapmış olduğu bir tercih olduğundan burada değiştirilmemiştir. Zaten Bull eserinin tamamından Osmanlı ile Türkiye'yi aynı manada kullanmaktadır.

⁶⁰ Bull, a.g.e. s. 13.

⁶¹ Bull, a.g.e. ss. 13-14.

⁶² Bull, a.g.e. ss. 14.

⁶³ Ibid.

kazandığı Lozan Antlaşması'ndan sonra geçen on beş yıl boyunca yapılan Kemalist Devrimler ile Türkiye, Avrupalı hukukçular tarafından tanımlanan “medeniyet” seviyesine ulaşılması konusunda bir kuantum sıçraması gerçekleştirmiştir.⁶⁴ II. Dünya Savaşı'nı müteakip ortaya çıkan iki kutuplu dünya düzeninde Türkiye Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından “birinci” dünyaya kabul edilirken Kemalist devrimler sonucu ortaya çıkan medeniyete yönelik metaformoz herhalde çok etkili olmuştur. Türkiye'nin Avrupa Konseyi, OECD, NATO gibi “sosyete”nin temel politik, ekonomik ve askeri kulüplerinde yer alması ile birinci dünya kimliği perçinlenmiştir.

Aslında bu süreç son derece meşakkatli geçmiştir. Türkiye'nin sosyete üyeliği, sosyetenin Avrupalı üyeleri tarafından olumsuz bir tepki ile karşılanmış, Türkiye'ye karşı türlü sorunlar çıkarılmış ve ABD'nin müdahalesi ile durum lütfen düzeltilebilmiştir.⁶⁵ Bu süreçte kendisi de sosyeteye sonradan katılan eski bir koloni olan ABD'nin “ötekisi”nin Türkiye olmaması herhalde etkili olmuştur. Avrupa'nın aksine ABD, Türkiye ile tarihi bir karşılıklı ötekileştirme süreci yaşamamıştır.⁶⁶ Elbette, Türkiye-ABD ilişkileri çeşitli merhalelerden geçmiş, ciddi krizler atlatmış, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte sarkaç Türkiye açısından ters salınımına girmiş ve Türkiye'nin “sosyeteden dışlanması” süreci başlamıştır. AB üyeliği türlü bahanelerle geçiştirilen ve geciktirilen Türkiye'nin “Avrupa sosyetesine”ne kabulünün çok da kolay olmayacağı görülmektedir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra değişen dengeler içinde yeni ortaya çıkan politik oluşumların tanınmaları gündeme gelmiştir. Bu sürecin bir kısmı, AB marifetiyle oluşturulan yüksek sosyetenin yayılmasıdır. Bu durum Türkiye'nin AB içine alınması ile de bağlantılıdır. İkinci kısım ise Türkiye'nin veya diğer Doğu Avrupa ülkelerinin sosyete üyeliğinden oldukça farklıdır; çünkü bu yeni oluşumlar için sorun Türkiye'nin yaşadığı gibi “yüksek sosyeteye girebilmek” değil “devlet” olabilmektir. Balkanlar, Kafkaslar, Ortadoğu ve hatta Uzak Doğu ve Güney Amerika “devlet” olabilmek için bekleyen politik oluşumlara şahit olmaktadır. Hatta bunların bir kısmı coğrafya ve insanlar üzerinde cebrin tekeline de sahiptir. Ancak, “tanınma” sosyeteye üyelik için o kadar asli bir unsur haline getirilmiştir ki Doğu Timor ve Kosova “devlet”liğe terfi ettirilirken, örneğin bir Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti hala “sözde devlet” veya “yasadışı devlet” olabilmektedir.⁶⁷

⁶⁴ Zaten Mustafa Kemal Atatürk tarafından da bu devrimlerin genel amacı “muasır medeniyetler seviyesine” ulaşmak olarak açıklanmıştır.

⁶⁵ Türkiye'nin NATO üyeliği konusunda yaşanan gelişmeler için bkz. Frenc A. Vali, *Bridge Across the Bosphorus*, Baltimore: John Hopkins University Press, 1971, 37.

⁶⁶ Avrupalı kimliğinin oluşturulmasında “Türkün ötekileştirilmesi”ni inceleyen çok ilginç bir çalışma için bkz. Iver Neumann, “Making Europe: The Turkish Other”, içinde Iver Neumann, *Uses of the Other, The “East” in European Identity Formation*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1999, ss. 39-63. Ötekileştirmenin Türk ayna imajı için bkz. Leonard A. Stone, “Late Ottoman and Modern Turkish Perceptions of Europe: Continuity and Change”, *Turkish Studies*, Vol. 3 (2), (Autumn 2002), ss. 181-199.

⁶⁷ İlginç bir diğer örnek bir dönem Çin'in BM Güvenlik Konseyi daimi üyeliği sıfatını elinde tutup, şu anda de jure tanınırlığı bile olmayan Tayvan'dır. Kuşkusuz bu ülkenin politik tarihi başlı başına bir araştırma konusudur.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden itibaren AB, ciddi bir genişleme süreci içine girmiş ve günümüzde 27 devlet üyeli bir politik oluşuma dönüşmüştür. Bu, kıstasları Brüksel tarafından belirlenen bir tür yüksek sosyetenin genişletilmesi sürecidir ve yüzyıllardır olageldiği gibi devletlerin üyeliği diğer sosyetik devletlerin onayına tabi tutulmaktadır. Her ne kadar AB üyelik kıstaslarını politik ve ekonomik esaslar olarak ortaya koysa da ortada bir medeniyet kıstasının olduğu da aşikârdır. Bu bağlamda Avrupa medeniyetinin neresinde olduğu yüzyıllardır tartışılan Türkiye'nin Avrupa'nın yeni uluslararası sosyetesine girip giremeyeceği, girse hangi koşullarda, hangi sıfatla bunun gerçekleşeceğini zaman gösterecektir.

Soğuk Savaş sonrasında uluslararası sosyete açısından yaşanan bir diğer gelişme iç egemenliğe sahip olup, dış egemenlikten yani tanınmadan yararlanamayan politik birimlerdeki niceliksel ve niteliksel patlamadır. Bosna'da Sırp, Azerbaycan'da Ermeniler, Gürcistan'da Osetler ve daha pek çok grup fiili olarak devlet kurup, yasal olarak bu devletlerin meşruiyetlerini tanıtamamış durumda kalmışlardır.⁶⁸ Bu durumun ideal örneği KKTC'dir. 1976'dan beri fiilen bir devlet olarak yaşayan Kıbrıslı Türkler, BM Güvenlik Konseyi'nin 3 Mart 1964 tarihli kararının bir sonucu olarak 1983'te ilan ettikleri bağımsızlıklarını tanıtamamaktadırlar.⁶⁹ Burada, tanınmanın önemi net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. De facto olarak Kıbrıslı Türkler üzerinde yaşadıkları coğrafyaya hakim olsalar da devlet niteliğine haiz değildirlere; çünkü uluslararası hukuk –mevcut sosyetenin kontrolü altında- de jure yetkiyi Kıbrıslı Türklerin hiçbir politik yetki ve işlevlerinin olmadığı, münhasıran Rum kontrolü altındaki “Kıbrıs Cumhuriyeti”ne (!) vermektedir.

SONUÇ: KAFAMIZDAKİ DÜNYALAR

Bu çalışmada savunulan temel tez, “üçüncü dünya” gibi terimlerin ekonomik, politik veya coğrafi gerçekleri yansıtan, insan düşüncesinden bağımsız, doğal tanımlar değil, bilakis, yeryüzünün önce kafamızda inşa edilmiş sınırlarının bir yansıması olduğudur. Kuzey-güney, doğu-batı pusulunun yönleridir; ancak ne zaman ki bunlar “Kuzey”, “Güney”, “Batı” ve “Doğu” (veya “Orient”) olarak adlandırılır, burada artık kavramsal metaforlardan⁷⁰ yararlanılarak gerçekleştirilen politik bir söz-eylemi söz konusudur;⁷¹ çünkü söz, söylem eylemi yaratmakta, söylem-eylem ise dünyalar inşa etmektedir.

İnşa edilen bu dünyalar Avrupa-Batı merkezlidir ve kendi dışındakilerin ötekileştirilmesi sürecin çok önemli parçalarından biridir. Ortada bir uluslararası sosyete vardır ve bu sosyete kimin hak ve ödev, kimin ise külfet sahibi olacağını belirlemeyi iktidar mücadelesinin merkezinde değerlendirmektedir. Kafamızda inşa

⁶⁸ Bu politik oluşumların var olma haklarının olup olmadığı burada tartışma dışıdır.

⁶⁹ Ayrıca bkz. UN Güv.Kons. 540 sayılı karar.

⁷⁰ Kavramsal metaforlar için bkz., George Lakoff and Mark Johnson. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.

⁷¹ Söz-eylem için bkz. J.L. Austin, *How To Do Things With Words*, Second Edition, Oxford University Press, 1962.

edilen dünyalar süreci kendisini Oryantalist düşünce kalıbından⁷² kurtaramadığı sürece “medeniyetler çatışması”, “dünyanın sonu” gibi ampirik temeli ideolojik beklentilerinin gölgesinde kalan iddialar itibar görmeye devam edecek ve bir açıdan hakim söylem bu çalışmalar ile idame ettirilmeye çalışılacaktır. Öte yandan bu hâkim söylemin kırılması için alternatif söylemlerin ortaya çıktığı da görülmektedir.⁷³ Bu alternatif, direnişçi söylemlerin ne kadar hâkim olabilecekleri ise iktidar-söylem neksüsü içinde zamanın empoze ettiği doğal seleksiyon sürecinde belirlenecektir.

Dejure-de facto devlet ayrımı bu noktada büyük önem kazanmaktadır. Üçüncü Dünya olarak ifade edilen politik yapılar “devlet” olabilmeye yetkilerini bugün hâlâ uluslararası sosyeteden alabilmektedirler. Bu, ilerleyen yıllarda ülkeler arasındaki eşitsizliğin daha da artmasına yol açabilir. Bağlantısızlar günümüze kadar henüz kendi uluslararası sosyetelerini kurabilmiş değillerdir. Bu, onları uluslararası sistemin içinde tutmakta, ama sosyete üyeliklerini geçmişte kendilerini sömürmüş olan ülkelerin insafına bırakmaktadır. Bu durum küreselleşme süreci ile daha da keskinleşmiştir. Daha da vahimi, “devlet” olarak sosyete içine alınmayan bu ülkelerdeki bazı kişiler, sosyete üyesi devletlerin vatandaşları gibi değerlendirilebilmektedir. Öyleyse, bu ülkelerdeki geniş halk kitlelerinin uluslararası hukukun karşılıklı tanınmasına dayanan ve uluslararası sosyetenin özünü oluşturan uluslararası nizamdan yararlanabilmeleri için uzun yıllar geçmesi gerekecektir.

KAYNAKLAR

- Acar, Cemal, *Soğuk Savaş Dönemi Süper Güçlerin Hâkimiyet Kavgası*, (Ankara: Mm Yayıncılık), 1991.
- Anderson, Benedict, *Imagined Communities*, (New ed.), London, New York: Verso, 2006.
- Austin, J.L. *How To Do Things With Words*, Second Edition, Oxford University Press, 1962.
- Beer, Francis A. ve Robert Hariman (der.), *Post Realism: Rhetorical Turn in International Relations*, MSU Pres, 1996.
- Bull, Hedley, *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, New York: Columbia University Pres, 1995 [1977].
- Campbell, David, *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1992.
- Correlates of War Project, *National Capabilities Data Documentation*, Version 3.0.
- Dahl, Robert A., “The Concept of Power”, *Behavioral Science*, 2 (1957), 202-203.
- Davutoğlu, Ahmet *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, 2001.

⁷² Edward Said, *Orientalism*, London, Penguin Books, 1978.

⁷³ Örn. bkz. Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu*, Küre Yayınları, 2001.

- Deutsch, Karl M., *The Nerves of Government: Models of Political Communication and Control*, New York: The Free Press, 1963
- Deutsch, Karl M., *The Analysis of International Relations*, Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hall, 1968.
- George, J im, *Discourses of Global Politics: A Critical (Re)Introduction to International Relations*, Boulder: Lynne Rienner, 1994.
- Jackson, R.H and P. Owens, “The Evolution of World Society” (içinde) John Baylis and Steve Smith (der.). *The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations*, Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Kapani, Münci *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, 2001.
- Kipling, Rudyard, “The White Man's Burden,” *McClure's Magazine* 12 (Feb. 1899).
- Lakoff, George and Mark Johnson. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
- Laswell Harold D. and Abraham Kaplan, *Power and Society*, (New Haven: Yale University Press, 1950.
- Morgenthau, Hans J., (Revised by Kenneth W. Thompson) *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*. Mc Graw Hill, 1993 [1948].
- Neumann, Iver “Making Europe: The Turkish Other”, içinde Iver Neumann, *Uses of the Other, The “East” in European Identity Formation*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1999, ss. 39-63.
- Ó’Tuathail, Gearóid, *Critical Geopolitics*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996.
- Said, Edward *Orientalism*, London, Penguin Books, 1978.
- Shapiro, Michael *Reading the Postmodern Polity*, Minneapolis: University of Minnesota Pres, 1992.
- Stone, Leonard A., “Late Ottoman and Modern Turkish Perceptions of Europe: Continuity and Change”, *Turkish Studies*, Vol. 3 (2), (Autumn 2002), ss. 181-199.
- Vali, Frenc A., *Bridge Across the Bosphorus*, Baltimore: John Hopkins University Press, 1971.
- Wallerstein, Immanuel *The Modern World-System*, New York: Academic Press, 1974.
- Walker, R. B. J. *Inside/Outside: International Relations as Political Theory*, New York: Cambridge University Press, 1993.
- Waltz ,Kenneth N., “Reductionist and Systemic Theories” ve “Political Structures” Robert O. Keohane (der.), *Neorealism and Its Critics*, New York: Columbia.
- Wendt, Alexander and Daniel Friedheim “Hierarchy Under Anarchy: Informal Empire and the East German State”, *International Organization*, 49, 689-721, 1995.
- Wight, Martin *Systems of States*, Leicester University Press and London School of Economics, 1977.
- Thucydides, “Melyan Diyalogu,” *Pelopenez Savaşları Tarihi* <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/melian.htm>